

*До спеціалізованої вченої ради
ДФ 35.051.086
Львівського національного університету
імені Івана Франка
79000, м. Львів, вул. Університетська, 1*

В І Д Г У К

офіційного опонента, доктора географічних наук, професора
Барановського Миколи Олександровича
на дисертаційну роботу
Чайки Ірини Мирославівни
на тему «Сільське розселення України в умовах демографічної кризи:
тенденції структурно-територіальних змін», що подана
на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 103 – Науки про Землю

Актуальність обраної теми дослідження. Українське село як елемент поселенської мережі та сільська місцевість як просторовий компонент територіальної організації суспільства відіграють винятково важливу роль не лише у збереженні культури, традицій та способу життя населення, а і в процесах державотворення. Невиправдані експерименти радянської доби (об'єднання сіл, колгоспів), ототожнення села й аграрного виробництва, постійне визискування ресурсів сільських територій на користь інших секторів економіки, гірші порівняно з містами умови життя сільських мешканців стали причиною деградації сільської місцевості та її поселенської мережі ще у 80-х роках минулого століття. В пострадянський період негативні тенденції не лише збереглися, а й посилювалися. Побудова в Україні фактично латифундистської моделі сільського господарства, яке втратило притаманну йому соціальну функцію, суттєве скорочення кількості робочих місць посилювало міграційний відтік молоді, що ще більше загострило соціально-демографічні проблеми українського села. Наразі депопуляційні процеси, які охопили практично всю Україну, впливають на основні параметри сільського розселення – людність поселень, структуру та щільність поселенської мережі, функції сільських населених пунктів тощо.

Збереження сільської поселенської мережі, покращання соціально-економічної ситуації в сільській місцевості є непростим завданням. Упродовж 2005-2015 років в Україні було прийнято дві п'ятирічні державні цільові програми розвитку українського села, які не дали бажаних результатів. Відтак є потреба в пошуку нових рішень, нових підходів до відродження сільської місцевості, особливо після завершення адміністративно-територіальної реформи. Зазначені обставини, а також важливість сільської поселенської мережі для розвитку держави, збереження української ідентичності, визначають безсумнівну актуальність цієї наукової роботи.

Обрана тема відповідає проблематиці дисертації з галузі знань 10 – Природничі науки та спеціальності 103 – Науки про Землю.

Дисертаційне дослідження виконане в рамках наукової теми кафедри економічної та соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка «Людський і природний потенціал західноукраїнського прикордоння як чинник національної безпеки» (номер державної реєстрації 0117U001400).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукові положення та висновки дисертаційного дослідження Чайки І.М. є достовірними та науково обґрунтованими.

Отримані здобувачкою результати та сформульовані висновки дисертаційного дослідження характеризуються високим рівнем обґрунтованості завдяки глибокому аналізу в роботі фундаментальних теорій і концепцій суспільної географії, опрацюванню майже 150 наукових і методичних праць із проблематики сільського розселення, вмілому застосуванню широкого арсеналу загальнонаукових, спеціальних та емпіричних методів наукового пошуку (історико-генетичного, ретроспективного, порівняльно-географічного, типізації, картографічного, статистичного, кластерного та кореляційного аналізів тощо).

Аргументованість наукових положень, що виносяться на захист, забезпечена аналізом нормативно-законодавчої бази, значного за обсягом інформаційного матеріалу, зокрема систематизованих та оброблених автором статистичних даних Державної служби статистики України, її територіальних підрозділів, аналітичних оглядів і щорічників, а також первинних матеріалів проведеного авторкою опитування молоді.

Викладені у вступі та розділах основної частини дисертаційної роботи положення, які торкаються постановки проблеми в цілому, окремих її аспектів, вказують на те, що відповідні питання є теоретично і практично важливими, мають перспективи для подальшого аналізу, що загалом свідчить про актуальність і своєчасність виконаного дослідження.

Наукова новизна положень, висновків та результатів, одержаних у дисертації. Наукова новизна дисертаційної роботи полягає передусім у тому, що здобувачкою на основі комплексного аналізу чинників і передумов, демографічної ситуації в сільській місцевості вперше виявлено особливості структурно-територіальної трансформації сільської поселенської мережі України в умовах демографічної кризи (п. 2.2), типологічні відмінності регіонів країни за співвідношенням параметрів сільського розселення (с. 120-123), визначено тісноту взаємозалежності між структурними параметрами сільського розселення та показниками демографічного розвитку (п. 2.2, с. 123-126). На базі первинної статистичної інформації створено картографічні моделі зміни середньої людності, щільності сільських поселень та сільського населення упродовж 1993-2018 років, які цілісно розкривають диференціацію цих

основних показників сільського розселення у розрізі адміністративних районів України (с. 105, 107, 110).

Здобувачкою на основі аналізу наукових джерел і нормативних документів удосконалено визначення базових понять «сільське поселення», «село», «селище» (п. 1.1, с. 28-32) та виділено етапи еволюції методологічних підходів у дослідженні сільського розселення України (с. 40-41); визначено основні детермінанти та регіональні тенденції демографічного розвитку сільського населення України (п. 3.1).

В роботі отримали подальший розвиток історико-географічна періодизація трансформації сільського розселення України в контексті демографічних процесів та політичної ситуації (п. 1.2), оцінка переваг та суперечностей адміністративно-територіальної реформи для українського села (с. 144-154), практичні рекомендації для відновлення сільської місцевості в районах демографічної кризи та для активізації життя в українському селі (п. 4.1), виявлення ставлення молоді до перспектив сільської місцевості за допомогою соціологічних методів (с. 132-139).

Отже, ступінь наукової новизни проведеного дослідження, сформульованих у ньому положень, висновків і рекомендацій відповідають вимогам, які ставляться до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 10 – Природничі науки та спеціальності 103 – Науки про Землю.

Стиль викладання дисертації, відповідність її тексту встановленим вимогам. Дисертаційна робота за структурою, змістом, обсягом та оформленням відповідає вимогам Міністерства освіти і науки України, що висуваються до написання дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальності 103 – Науки про Землю. Виклад матеріалу дисертаційної роботи логічний, положення та висновки аргументовані, мова доступна, грамотна та термінологічно точна.

Дисертація Чайки І.М. є самостійною науковою працею, в якій відображені власні ідеї й напрацювання авторки, що дозволили розв'язати поставлені в роботі завдання, містить теоретичні положення та висновки, сформульовані здобувачкою особисто.

Використані в дисертаційному дослідженні ідеї й положення інших науковців мають відповідне посилання і вживаються з метою підкріплення ідей авторки. Отже, робота повною мірою відповідає вимогам академічної доброчесності і не містить академічного плагіату.

Практичне значення отриманих результатів. Отримані в дисертаційному дослідженні результати мають теоретичне і практичне значення. Розроблені та обґрунтовані в дисертації наукові положення та висновки збагачують теорію суспільної географії, географії населення методичними підходами до оцінки територіальних відмінностей трансформації сільської поселенської мережі в умовах демографічної кризи. Вони є також вагомим внеском у подальший розвиток географічної руралістики як одного з напрямків системи наукових знань про село та сільські території.

Практичне значення результатів дослідження полягає у визначенні шляхів і заходів розв'язання суспільних проблем сільської місцевості, активізації економічного життя на селі, типізації регіонів України за особливостями основних параметрів сільського розселення, визначенні на основі SWOT-аналізу переваг і загроз адміністративно-територіальної реформи для українського села, проведенні анкетування для оцінки ставлення молоді до перспектив розвитку сільської місцевості.

Результати дослідження можуть використовуватися при розробленні стратегій розвитку регіонів і територіальних громад, а також у навчальному процесі закладів вищої освіти при вивченні окремих дисциплін.

Оцінка змісту дисертації. Структура дисертаційної роботи Чайки І.М. є логічною, дослідження є завершеним, про що свідчать отримані відповідно до поставленої мети й наукових завдань результати. Дисертаційна робота представлена у вигляді рукопису, який відповідає нормативним вимогам, що встановлені для оформлення результатів наукових досліджень дисертаційного рівня. Робота написана державною мовою. Зміст дисертації відповідає галузі знань та спеціальності, за якою робота подана до захисту.

Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, які включають 10 підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків.

У першому розділі «Теоретико-методологічні основи та історія суспільно-географічних досліджень сільського розселення України» здійснено критичний аналіз трактування базових понять дослідження, зокрема «сільське розселення», «сільська місцевість» і «сільське поселення»; визначено основні ознаки сільської місцевості, сформульовано авторське визначення поняття «сільське поселення»; проаналізовано історію вивчення сільського розселення в Україні та зміну методологічних підходів до його дослідження; запропоновано методіку суспільно-географічного дослідження сільського розселення в умовах демографічної кризи.

Другий розділ «Передумови формування сільської поселенської мережі України» присвячений визначенню основних чинників, які впливають на трансформацію сільського розселення, детальній характеристиці впливу природно-географічного та історичного чинників на сучасний стан сільської поселенської мережі та демографічне становище сільського населення.

У третьому розділі «Сучасна структурно-територіальна організація сільської поселенської мережі України та тенденції її трансформації в умовах демографічної кризи» проведено детальний аналіз територіальних відмінностей демографічних показників (народжуваності, смертності, статеві-вікової структури), трансформації розселенських параметрів (щільності, людності поселенської мережі тощо) і регіональних особливостей сільського розселення; розроблено серію картосхем для візуалізації основних параметрів сільського розселення в розрізі адміністративних районів; методом кластерного аналізу проведено групування областей України за подібністю сільської поселенської мережі; з використанням кореляційного аналізу визначено тісноту

взаємозалежності структурних параметрів сільського розселення та демографічних показників.

У четвертому розділі «Новітні соціальні тенденції у сільській місцевості України» на основі даних соціологічного опитування проаналізовано погляди молодого населення на проблеми, переваги й можливості відновлення сільської місцевості; ідентифіковано основні проблеми українського села; визначено можливі політичні, економічні та соціальні рішення для активізації розвитку сільських територій, зростання їхньої інвестиційної привабливості; проведено SWOT-аналіз реформи децентралізації в контексті створення територіальних громад і впливу на відродження українського села.

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження та наукових положень в опублікованих працях. Основні положення та висновки дисертації Чайки І.М. опубліковані в чотирьох статтях у наукових фахових виданнях України, в одній статті в закордонному виданні, яке індексується в наукометричній базі Scopus, у семи інших публікаціях – статті та матеріалах конференцій. Загалом із теми дисертаційного дослідження опубліковано 12 наукових праць, у яких повною мірою відображені наукові здобутки дисертантки. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використано лише ті ідеї та розробки, які належать здобувачці особисто.

Дискусійні положення дисертаційного дослідження, зауваження та пропозиції. Поряд із безперечними здобутками, дисертаційна робота містить кілька дискусійних положень.

1. Авторка дисертаційного дослідження ґрунтовно розглядає в роботі класичні передумови формування сільської поселенської мережі, її структурну трансформацію в умовах демографічної кризи, сучасні проблеми сільської місцевості України (п. 2.2; п. 3.2, с. 102-112). Однак, негативні тенденції в розвитку сільських територій притаманні й багатьом іншим країнам світу, що частково вказує на певну закономірність їхнього прояву, пов'язану з особливостями перебігу урбанізаційних процесів, стадіями розвитку сільського господарства та етапами еволюції сільської місцевості. На жаль, ці теоретичні аспекти знайшли в роботі лише часткове відображення, хоча їхній аналіз є важливим для розуміння сучасних проблем українського села, трансформації сільської поселенської мережі та поляризації сільського розселення.

2. В дисертаційному дослідженні наведені досить ґрунтовні авторські трактування понять «сільське поселення», «село», «селище» та «хутір» як елементів сільського розселення. Водночас з-поміж ознак і характеристик цих сільських населених пунктів відсутній дуже важливий критерій – кількість населення, що ускладнює їхнє розмежування (п. 1.1, с. 30-31). Попри недоцільність, на думку Чайки І.М., «... встановлення критеріїв людності в самому означенні сільського поселення...» (с. 31), здобувачка все ж розглядає наявні варіанти їхнього групування за кількістю мешканців, чим підкреслює важливість цього індикатора.

3. Використання у дослідженні такого інструменту наукового аналізу як опитування є дуже важливим і корисним. Однак, ні в тексті дисертації, ні в додатках не зазначається кількість осіб, які взяли участь в опитуванні. Бажано було б також подати в дисертації зразок анкети (посилання), яка використовувалася при проведенні дослідження, а також зробити більш детальний регіональний зріз респондентів. Не зовсім вдалим видається підхід, коли опитування торкається проблематики села, а майже 63 % респондентів є мешканцями міських поселень (п. 4.1, с. 132).

4. Певного впорядкування потребує перший розділ дисертаційної роботи, зокрема п. 1.3 «Новітні дослідження сільського розселення України, сучасні методологічні підходи та методика його дослідження в умовах демографічної кризи». Доречно було б новітні дослідження (с. 42-43) подати в п. 1.2, де схарактеризована історія вивчення сільського розселення в Україні, виділені відповідні етапи, які завершуються 1991 роком. Аналіз сучасних напрацювань із цієї проблематики став би логічним завершенням багатоетапного процесу дослідження сільського розселення в Україні.

5. Дискусійним видається виділення на основі використання кластерного аналізу 10 типів областей України за особливостями сільського розселення (п. 3.3, с. 120-123). Така кількість груп, зважаючи на загальний обсяг вибірки (24 регіони України), є завеликою. Не настільки значними є відмінності головних показників сільського розселення Івано-Франківської області від її сусідів – Закарпаття та Буковини, щоб виділяти її в окрему групу. Для групування регіонів за особливостями сільського розселення доцільніше було б використати такий різновид кластерного аналізу як «К-середній», оскільки він має певні переваги над методом дендрограми.

6. В роботі відсутній спеціальний підрозділ, де б у концентрованому вигляді були викладені пропозиції з подолання проблем сільської місцевості та деградації сільської поселенської мережі. Окремі конструктивні ідеї із зазначених питань зустрічаються в роботі (с. 102, 132, 137-138), однак вони розпорошені між різними підрозділами дисертаційного дослідження, що ускладнює цілісне бачення шляхів розв'язання наявних проблем українського села. В цьому контексті деталізації, доповнення та уточнення потребує SWOT-аналіз результатів адміністративно-територіальної реформи (с. 153), елементи якого могли б стати підґрунтям для визначення механізмів активізації економічного життя в територіальних громадах України.

Зазначені зауваження та побажання є дискусійними і їх варто розглядати як шляхи подальшого розвитку обраного здобувачкою напрямку суспільно-географічного дослідження сільського розселення України.

Загальний висновок та оцінка дисертації щодо присудження ступеня доктора філософії. Дисертація Чайки І.М. є завершеною науковою працею, в якій висвітлені результати досліджень, що відзначаються науковою новизною, мають практичну цінність і на даний час є актуальними для поглиблення та систематизації знань про особливості структурно-територіальних змін сільського розселення України в умовах демографічної кризи та розроблення

шляхів активізації економічного життя в українському селі.

Дисертація не містить запозичених висновків інших авторів і відповідає вимогам академічної доброчесності.

Дисертаційна робота Чайки Ірини Мирославівни на тему «Сільське розселення України в умовах демографічної кризи: тенденції структурно-територіальних змін» за повнотою реалізації поставлених завдань, достовірністю та обґрунтованістю представлених результатів, цінністю для теорії науки й можливістю впроваджувати їх у практичне використання цілком відповідає вимогам, що містяться у «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року №44) та вимогам до оформлення дисертаційних робіт, поданих на здобуття наукового ступеня доктора філософії (наказ Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. №40). Вважаю, що її авторка – Чайка Ірина Мирославівна – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 10 – Природничі науки за спеціальністю 103 – Науки про Землю.

Офіційний опонент:

доктор географічних наук, професор,
професор кафедри географії, туризму та
спорту Ніжинського державного
університету імені Миколи Гоголя

Барановський М.О.